

UOT 159.9:316.37

X.O.Xəlilova
AMEA Fəlsəfə İnstitutu
xalida-83@rambler.ru

MƏHKUMLUQDAN AZAD OLMUŞ GƏNCLƏRİN CƏMIYYƏTƏ İNTEQRASIYASI – XARİCİ ÖLKƏLƏRLƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİL

Açar sözlər: məhkumun şəxsiyyəti, sosiallaşma, sosial-psixoloji xüsusiyyətlər, cəmiyyətə inteqrasiya, məhkumların sosial reabilitasiyası

Məqalədə məhbusluqdan azad olmuş gənclərin cəmiyyətə yenidən inteqrasiya olunmasında yaranan çətinliklər və bununla bağlı ayrı-ayrı dövlətlər və müvafiq beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən görülən işlər təhlil olunur. Qeyd olunur ki, son on ildə keçmiş məhkumların sosial reabilitasiya və cəmiyyətə inteqrasiyası üzrə bir sıra layihə və proqramlar həyata keçirilib. Buna baxmayaraq məhkumluqdan azad olunmuş gənclər üçün nəzərdə tutulmuş davamlı və effektiv reabilitasiya və inteqrasiya proqramlarının davamlı zənciri yoxdur.

X.O.Халилова

ИНТЕГРАЦИЯ В ОБЩЕСТВО ОСВОБОЖДЕННЫХ ОТ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ЮНОШЕЙ – СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ С ЗАРУБЕЖНЫМИ СТРАНАМИ

Ключевые слова: личность заключенного, социализация, социально-психологические особенности, интеграция в общество, социальная реабилитация заключенных

В статье анализируются трудности реинтеграции молодых людей, освобожденных из мест лишения свободы, в общество, а также работа, проделанная отдельными государствами и соответствующими международными организациями. Отмечается, что за последнее десятилетие реализован ряд проектов и программ по социальной реабилитации и интеграции бывших заключенных в общество. Однако не существует устойчивой цепочки устойчивых и эффективных программ реабилитации и интеграции для юношей, освобожденных от заключения.

INTEGRATION IN A SOCIETY RELEASED YOUTH – A COMPARATIVE ANALYSIS WITH FOREIGN COUNTRIES

Keywords: *personality of a prisoner, socialization, socio-psychological characteristics, integration into society, social rehabilitation of prisoners*

The article analyzes the difficulties of reintegration of young people released from places of detention into society, as well as the work done by individual states and relevant international organizations. It is noted that over the past decade, a number of projects and programs have been implemented for the social rehabilitation and integration of former prisoners into society. However, there is no sustainable chain of sustainable and effective rehabilitation and integration programs for liberated youth.

Giriş

Məhbusluqdan azad olmuş gənclər cəmiyyətə yenidən inteqrasiya olunmasında bir sıra çətinliklərlə üzləşir. Keçmiş məhbuslar damğa və digər sosial maneələrlə qarşılaşır, bu da onların iş, mənzil, ailə, sosial və normal həyata geri dönməsini çox çətinləşdirir. Onlar tez-tez hüquqi və psixoloji problemlərlə üzləşir, lakin məhkumluq keçmiş olmayan gənclərin hüquqi və psixoloji xidmətlərdən istifadəsi daha asandır. Məhkumlar əsasən ali təhsil və karyeradan məhrum olunur, çünki işəgötürənlər gənc məhkumlardan müsahibə aldıkları zaman şübhəli görünürlər. Damğa, qərəz və bütün bu tip maneələr məhkumların psixi sağlamlığına və ümumi rifahına mənfi təsir göstərir. Bu tip halların təkrarlanması onları yenidən cinayətə təhrik etdirir. Aparılan tədqiqatların əsas məqsədi məhkum olmuş şəxslərin psixoloji vəziyyətini nəzərə almaq və onların, cəmiyyətə yenidən inteqrasiyasının mümkün yollarına nəzər salmaqdır.

Araşdırmalara əsasən, tədqiqatların əksəriyyətində gənc məhbusların azad edildiyi ilk gündən buna bənzər problemlərlə üzləşməsi ortaya çıxdı. Əvvəllər məhkum olunmuş şəxslərin əsas problemlərindən biri də ali təhsil və iş imkanlarından məhrum edilməsidir. Bu kimi məhdudiyətlər onların maddi vəziyyətinə də təsir edir; işsiz gənclər yetərli gəlir mənbələri tapa bilmirlər. Bu da öz növbəsində hüquqi yardım almaqda maneələrə səbəb olur. Məhkum edilmiş şəxslərin əksəriyyəti bəzi hüquqi prosedurlardan məhrum edildiyini etiraf edir. Üstəlik, stereotiplərin və psixoloji təzyiqlərin təsiri həyatlarının bir çox aspektlərində geniş şəkildə hiss olunur ki, bu da onların yenidən cəmiyyətə inteqrasiyasına, iş mühitinə qayıtma istəyini və motivasiyasını azaldır. Təəssüf ki, bir çoxlarının ailələri tərəfindən lazımi psixoloji dəstək ala bilməməsi və cəmiyyətin qərəzli düşüncələri ilə bağlı qorxuları onların müalicə gedişatına əks təsir göstərir. Bütün bu amillər cəmiyyətə yenidən inteqrasiya prosesinə maneə törətməkdə mühüm rol oynayır [5].

Son on ildə keçmiş məhkumların sosial rehabilitasiya və cəmiyyətə inteqrasiyası üzrə bir sıra layihə və proqramlar həyata keçirilib. Buna baxmayaraq bütün ölkə üzrə məhkumluqdan azad olunmuş gənclər üçün nəzərdə tutulmuş davamlı və effektiv rehabilitasiya və inteqrasiya proqramlarının davamlı zənciri yoxdur.

Azərbaycanda görülən tədbirlər

Azərbaycan hökuməti məhkumluqdan azad olmuş gənclər qrupunun üzləşdiyi ən ümumi problemləri həll etmək və ya yüngülləşdirilməsi üçün bəzi planlar üzərində işləyir. Layihələr prinsiplərlə əsasən maliyyə və psixoloji dəstək istiqamətində nəzərdə tutulub. Hazırda dövlət bu kateqoriyadan olan insanlara minimum əmək haqqının 4 misli miqdarında birdəfəlik müavinət ödəyir. Həmçinin məşğulluq orqanları tərəfindən iş yerlərində kvota çərçivəsində ayrılan işlə təmin olunması və cəza çəkmək ərafəsində olan şəxslərin peşə hazırlığının təşkili üçün tədbirlər görülür [23]. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarına əsasən maddi yardımdan əlavə 17 oktyabr 2017-ci il tarixli 434 nömrəli Əmək və Sosial Müdafiə Nazirliyinin nəzdində Dövlət Sosial Müdafiə Fondu nəzdində olan cəzaçəkmə müəssisələrindən azad edilmiş şəxslər üçün Sosial Adaptasiya Mərkəzi yaradılmışdır [10].

Eyni zamanda Qobustan rayonunda cəzaçəkmə müəssisələrində məhkumlar üçün 50 nəfərlik Sosial Adaptasiya Mərkəzinin 2018-ci ildə fəaliyyətə başlaması planlaşdırılırdı [4]. İctimai birliklər də təşkilatlarla əməkdaşlıq edərək bu prosesdə fəal iştirak edirlər. 2011-ci ildə "Penitensiar müəssisələrin müşahidəsi" İctimai Birliyi Ədliyyə Nazirliyi Penitensiar Xidmətinin cəzaçəkmə müəssisələrində 3 ay davam edən "Gənc Məhbuslara Psixoloji Dəstək" layihəsinə start verdi [12].

2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının dəstəyi ilə "Məhkumların psixoloji rehabilitasiyasına ictimai dəstək" adlı başqa bir layihə "Azadlıqdan məhrum edilmiş yerlərin qorunması" İctimai Birliyi tərəfindən həyata keçirilmişdir [6].

Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi 15 iyul 2014-cü il tarixində "Məhkumluqdan azad edilmiş gənclərin sosial adaptasiya mərkəzinin yaradılması" başlığı altında bir layihəyə başlamaq üçün "Gənclərin Hüquqi Təhsili" İctimai Birliyi ilə də işləmişdir [15]. Elə həmin il nazirlik "Gənclərin sosial problemlərinin həllində yardım" İctimai Birliyi ilə birlikdə "Məhkumluqdan azad edilmiş gənclərin rehabilitasiyasına ictimai dəstək" təqdim etdi [2].

Keçmiş məhbusların sosial hüquqlarının təmin edilməsi üçün bir neçə ictimai birlik hüquqi və sosial dəstək vermək üçün layihələr təşkil etmişdir. Onların əksəriyyəti hüquqi prosedurlarda çıxış əldə etməkdə maneələrə

qarşılaşmasına görə 2015-ci ildə "Hüquqi İslahatlar Üçün Gənc Hüquqşünas Qadınlar" İctimai Birliyi "Keçmiş məhkumlara hüquqi dəstək və onlara qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması" layihəsini həyata keçirdi. Yeni təşkilatlardan başqa BMT-nin İnkişaf proqramı (UNDP) bu məsələdə çox fəal idi [21].

Bu iş beynəlxalq təşkilatlarla uğurlu əməkdaşlığın nümunəsi kimi mediada yayımlandı. Qlobal təşəbbüslər digər istiqamətlərdə də davam etdirildi. 8 may 2019-cu il tarixində Avropa Şurası Bakıda 24 aylıq "Azərbaycanda cəzaçəkmə islahatlarına əlavə dəstək" adlı yeni ictimai birlik Avropa Birliyi Şurasının 24 aylıq yeni layihəsinin başladığını elan etmək üçün konfrans təşkil etdi. Bu proqram çərçivəsində 11 may 2020-ci ildə sərbəst buraxılmış məhkumlara dəstək olmaq məqsədilə reintegrasiya proqramlarını həyata keçirmək üçün qrant alan bir sıra Azərbaycan QHT-ləri üçün onlayn seminar təşkil edildi. Nazirliklər müxtəlif sahələrdə olan və bu sahədə ixtisaslaşmış təşkilatlarla birlikdə işləməyə xüsusi diqqət yetirirdilər. 2020-ci ilin iyul ayında "Cəzaçəkmə müəssisələrinin qorunması" İctimai Birlik və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstək Şurasının maliyyə dəstəyi ilə "Keçmiş məhbusların cəmiyyətə inteqrasiyası tədbirləri" layihəsinə başlamışdır və onların sosial hüquqları təmin edilmişdir [3].

Digər tərəfdən Ədliyyə Nazirliyi və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi "2020-ci ildə cəzaçəkmə müəssisələrində görüləcək işlər üzrə fəaliyyət planı" imzaladılar. Plana uyğun olaraq cəzaçəkmə müəssisələrində müxtəlif seminarlar keçirildi. Müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyinin maddələri qanuni olaraq məcburidir və beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş prinsiplərə əsaslanaraq münasibətləri tarazlaşdırmaq əzmindədir. Məqalələr məhkumların və keçmiş məhbusların sosial, iqtisadi və qanuni hüquqlarını qorumaq və qanunla onların qorunmasını təmin etmək məqsədi daşıyır [22].

Azərbaycan Respublikasının qoşula biləcəyi beynəlxalq konvensiyalar

Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası və hüquq sistemi ən müasir prinsiplərə və beynəlxalq qaydalara uyğun tərtib olunsa da, effektivlik üçün atılacaq bir neçə addım var. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı məhkumlara qarşı ədalətli rəftarı qorumaq və təmin etməklə bağlı bir qrup qaydalar təklif edir. Aşağıda Azərbaycanın da nəzərə ala biləcəyi bəzi beynəlxalq konvensiyalar var.

- Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məhbuslarla rəftarına dair minimum standart qaydaları

- BMT-nin Qeyri-məhkəmə tədbirləri üçün minimum standart qaydaları (1990, Tokio qaydaları)

- BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyası
- BMT-nin Yetkinlik yaşına çatmayan Ədliyyə İdarəçiliyinin Minimum Standart Qaydaları (1985, Bejing qaydaları)
- BMT-nin Yetkinlik yaşına çatmayan cinayətçiliyin qarşısının alınması üzrə 1990-cı il Qaydaları (Riyad Təlimatları)
- BMT-nin Azadlıqdan Məhrum Edilmiş Gənclərin Müdafiəsi Qaydaları (1990)

Bundan başqa müxtəlif ölkələrdə başlanılan aşağıdakı layihə və proqramlar Azərbaycanda da tətbiq oluna bilər. Sinqapur, Kanada, Böyük Britaniya və Estoniyadan seçilmiş proqramlar məhkum olmuş gənclərin reabilitasiyası və reintegrasiyası baxımından böyük uğurlar əldə edib.

Sinqapur

Sinqapur Həbsxana Xidmətinin Reabilitasiya Çərçivəsi ilk dəfə 2000-ci ildə cinayətçilərin yenidən qurulması səylərini istiqamətləndirən qəsdən işləyən bir model olaraq hazırlanmışdır. Baxımlı bir yanaşma ilə reabilitasiya çərçivəsi üç fərqli mərhələdən ibarətdir:

- 1) Qayğı
- 2) Yarıyol Baxımı
- 3) Baxım

"Qayğı" mərhələsi hər addımda keçmək üçün üç proseduru əhatə edir. İlk addım hər bir məhkumun təhlükəsizlik risklərinə və qəbul zamanı reabilitasiya ehtiyaclarına görə təsnif edilərək qiymətləndirilməsidir. Daha sonra təsnifat hər məhkum üçün "Şəxsi marşrut xəritəsi" qrafiki üçün istifadə olunur. Həbsxana işçisi "Şəxsi marşrut xəritəsini" izləmək və nəzərdən keçirmək üçün məhkumun şəxsi nəzarətçisi təyin ediləcəkdir. Buna görə reabilitasiya proqramları müəyyən edilir; məhkumlara "Şəxsi marşrut xəritəsin"də müəyyən edilmiş ehtiyaclarına uyğun proqramlar ayrılır. Əsas reabilitasiya proqramlarından bəzilərinə aşağıdakılar daxildir: xüsusi müalicə proqramları, təhsil, məşğulluq və peşə təhsili, ailəyə yönəlmiş xidmətlər və proqramlar. Xüsusi müalicə proqramları beş əsas sahədə həbsxana məsləhətçiləri və psixoloqlar tərəfindən hazırlanır və çatdırılır: "Pro-sosial düşüncə", "Qəzəb və emosionu idarəetmə", "Maddə asılılığının müalicəsi", "Zorakılıq və cinsi hüquq pozuntularının idarə edilməsi və aradan qaldırılması". Təhsil proqramı alternativdir: 2000-ci ildə tədris mənbələrini mərkəzləşdirməyə kömək etmək üçün Kaki Bukit Mərkəzi (Həbsxana Məktəbi) yaradıldı. Akademik dərslərdən əlavə həbsxana məktəbindəki məhkum tələbələrə həyat bacarıqlarını bəxş edən və yaxşı sosial dəyərləri təbliğ edən birgə tədris tədbirlərində iştirak etmək imkanları da verilir. Elə həmin il Həbsxana məktəbində Milli Gənclik Nailiyyətləri Mükafatı (NYAA) başladı. NYAA proqramı 14-25 yaş arası bütün gəncləri sağlam vərdişlərə cəlb etdi. Bu

məhkumlar gündə təqribən dörd saat NYAA fəaliyyətlərinə sərf edirlər, bu da macərə mərkəzli çətinliklərdən icma bacarıqları təliminə qədərdir. Bu Proqramın dörd əsas komponenti var: xidmət öyrənmə; açıq təqdir; sağlam yaşamaq; icma liderliyi təşəbbüsü. Keçən il ilk dəfə olaraq Milli Gənclik Nailiyyətləri Mükafatı (NYAA) proqramının görkəmli məzunu olan hüquq mütəxəssisi cənab Darren Tana fəxri NYAA Qızıl Mükafatı təqdim edildi [14]. Həbsdə olduğu müddətdə bürünc və gümüş mükafatlarını alan Cənab Tan, marjinal qruplara və risk altında olan gənclərə dəstək olaraq cəmiyyətə xidmət etməyə davam etdi. İndi Invictus Hüquq Korporasiyasının direktoru, Tasek Jurong Limited qeyri-kommersiya təşkilatının direktoru və Beacon of Life Academy-nin həmtəsisçisidir. Məşğulluq və Peşə Təhsili Proqramı çərçivəsində Sinqapur Reabilitasiya Müəssisələri Korporasiyası ilə ortaqlıq olaraq Sinqapurdakı həbsxana sənayesini idarə edən qanuni bir idarə heyəti, məhkumlar üçün müxtəlif iş və bacarıq təhsili imkanları mövcuddur, məsələn, sənaye çörək zavodunda, camaşırxana, zəng mərkəzi bacarıqları və hətta rəqəmsal media dizaynında. "Qatar və Yer" proqramı çərçivəsində məhkumlar sərbəst buraxıldıqdan sonra növbəti iş yerləri ilə həbsxanalarda təhsil alırlar. "Yer və Qatar" proqramı üçün məhkumlar sərbəst buraxılmadan öncə növbəti iş yerində təlimlə uyğunlaşırırlar. Bundan əlavə Karyera Resurs Mərkəzləri 2005-ci ildə işə hazırlıq bacarıqları təhsili və onlayn iş axtarış portalı vasitəsi ilə karyera yönləndirmə xidmətləri göstərmək və məhkumların sərbəst buraxılmadan əvvəl işlə təmin olunmalarına kömək etmək üçün yaradılmışdır. Bundan əlavə olaraq ailəyə yönəlmiş xidmətlər və proqramlar da təklif olunur. Sinqapur Həbsxana Xidməti müxtəlif yollarla həbs olunan ailələri fəal şəkildə cəlb edir. 2006-cı ilin iyul ayında məhkumların ailələrinə xidmət etmək və kömək etmək üçün Ailə Resurs Mərkəzləri (FRC) yaradıldı. Daha mürəkkəb ehtiyacları olan ailələr üçün qısamüddətli maliyyə yardımı və hətta iş idarəetmə xidmətləri təklif etdilər. Cəmiyyətin Yenidən İntegrasiya Proqramı məhkumların yenidən cəmiyyətə keçmələrinə kömək etmək üçün azadlığa buraxılmadan əvvəl verilir. "Yarı Yolda Baxım" mərhələsində uyğun məhkumların cəza müddətini üç sxiemlə cəmiyyətdə çəkməsinə icazə verilir:

- 1) Ev saxlanması sxemi
- 2) Yarım yol ev sxemi
- 3) İşdən azad etmə sxemi.

"Ev saxlanması" üçün seçilmiş məhkumlara cəzalarının son aylarını və ya illərini ailələri ilə və ya fərdi yaşayış yerlərində yaşamağa icazə verir. "Halfway House sxemi" ailənin az və ya çox dəstəyi olan məhkumlara cəmiyyətdə cəzalarını çəkmək üçün Halfway evlərini təklif edir. Məhkumlardan gün ərzində işləmələri və axşam komendant saati üçün təyin olunmuş yataqxanalara qayıtmaları tələb olunur. "İşdən buraxılma sxemi" əvvəlki iki sxiemə uyğun gəlməyənlərə həbsxanada gün ərzində işə düzəlmək üçün icazə

verir, eyni zamanda da axşamlar az təhlükəsizlikli bir həbsxanaya qayıtmalarını tələb edir. Sonuncusu "After Care" mərhələsidir. Bu məhkumlar üçün Xidmətdən sonrakı mərhələdə İcma sonrası baxım proqramı (CAP) verilir. Bu könüllü azadlıqdan sonrakı proqram köhnə məhkumların altı ay müddətinə qədər yenidən inteqrasiya səyahətlərində onlara dəstək olmaq məqsədi daşıyır [8]. CAP-a yazılan məhkumlara məşğulluq, maliyyə, yaşayış, öhdəsindən gəlmə bacarıqları, ailə və sosial dəstək də daxil olmaqla beş sahədəki reintegrasiya problemlərinin öhdəsindən gəlmələrinə kömək etmək üçün Aftercare Case Menecerləri təyin edilir [17].

Kanada

Kanadanın İcma Təhlükəsizliyi və Düzəliş Xidmətləri Nazirliyi Cinayətkar Proqramlar və xidmətlər təklif edir. Müsbət məhkum və cinayətkar dəyişikliyinə təsir göstərmək üçün nəzərdə tutulmuş dörd əsas proqram təklif olunur:

- 1) həyat bacarıqları proqramları,
- 2) maddə asılılığı, qəzəbin idarə olunması və s. kimi problemləri həll etmək üçün reabilitasiya proqramları,
- 3) təhsil və savadlılıq proqramları,
- 4) iş proqramları.

Bundan əlavə Kanadanın İcma Təhlükəsizliyi və İslah Xidmətləri Nazirliyi cinayətkarlar həbsxanada işləyərkən cəmiyyətə yenidən inteqrasiya etmək üçün ehtiyac duyacaqları bəzi bacarıqların əldə edilməsi üçün Trilcor Industries adlandırdıqları bir proqram təqdim edir [1].

Latviya

"Breaking Waves" Latviyadakı dörd həbsxananın gənc məhkumları üçün 2012-ci ilin dekabrından 2013-cü ilin iyun ayına qədər davam edən bir təlim proqramı idi. Hər iki cinsdən olan 14-30 yaş arası Latviya və Rusiyalı iştirakçıların öyrənmə maneələri, dil maneələri və ya əqli qüsurları vardır. Layihə hədəf qrupda yenidən yerləşdirmə və məşğulluğu asanlaşdıracaq sosial bacarıq və münasibətləri inkişaf etdirmək üçün uzunmüddətli qeyri-rəsmi təlim fəaliyyətləri təşkil etdi. İştirakçılar əldə etdikləri bacarıqları təsvir edən Youthpass sertifikatları aldılar (Avropa Birliyi, 2015).

Avropa miqyasında

Avropa miqyasında "HERO: 2001-2003-cü illərdə cinayətkarların reabilitasiyası üçün sağlamlıq və təhsilə dəstək" layihəsi Avropa Cinayət Ədliyyə sistemində cinayətkarların reabilitasiyasına töhfə vermək məqsədi daşıyır [9]. Layihənin əsas fəaliyyəti iki dəstək xidmətinin inkişaf etdirilməsi

idi: sağlamlığın təşviqi və sağlamlığın monitorinqi modulu, iki qrup istifadəçi üçün bir öyrənmə və bacarıq dəstəyi modulu:

- 1) gənc və ilk cinayətkarlar,
- 2) cəmiyyətə yenidən girməyə hazırlaşan məhkumlar.

HERO (Sağlamlıq və Cinayətkarların Reabilitasiyası üçün Təhsil Dəstəyi) əksər cəmiyyətlərin qarşılaşdığı iki əsas problemi həll edir:

- 1) həbsxanalarda şəraitin necə yaxşılaşdırılması,
- 2) təkrar cinayət səviyyəsini necə azaltmaq olar (Tavistock İnstitutu,

n.d).

"Emma's Acres" Mission B.C. kənd təsərrüfatı sosial müəssisəsidir. Burada qurbanlar və zorakı cinayətkarlar 3,2 hektar fermada yan-yanı işləyirlər. Birləşmiş fermer bazarlarında satılan və ya cinayət qurbanının ailələrinə sərbəst olaraq verilən tərəvəzlər yetişdirirlər (Donato, n.d.). "KLINK Coffee" 2013-cü ildə yaradılan, həbsxanadan evə qayıdan şəxslərin iş imkanlarını yaxşılaşdırmaq üçün hazırlanmış uğurlu bir sosial müəssisədir. İşə hazırlıq təhsili bir məşğulluq mütəxəssisi tərəfindən verilir və iş tutumları, işgötürən gözləntiləri, uzunmüddətli məşğulluq davranış nümunələri, iş axtarış bacarıqları, müsahibə bacarıqları, büdcə tərtibatı və kredit puanları kimi mövzuları əhatə edir. Bundan əlavə müştərilər cinayət qeydinin açıqlanması, müştəridəki institusional boşluqlar və işə düzələnin hüquqları kimi mövzularda təlim alırlar. İşə hazırlıq təlimindən sonra müştəri qəhvə sənayesində 4 həftədən 4 aya qədər bir iş yerləşdirmə imkanı əldə edir. Qəhvə sənayesindəki bacarıq və biliklər, iş təcrübəsi və arayışa əlavə olaraq iş bazarına girərkən və cinayət mühakiməsi sistemindən ayrılarkən fərdləri düzgün ayağa qaldırmağa kömək edir (John Howard Society of Ontario, 2016). Torontodakı Kanada Psixi Sağlamlıq Dərnəyinin Ailə Məlumatı və Müdaxilə Proqramı ailələrə bərpə yönümlü psixi sağlamlıq dəstəyi xidmətləri təklif edir [13]. "Hər yerdə Psixi Sağlamlıq üçün Ailə Birliyi" hər hansı bir ruhi xəstəliyin olduğu ailələrə, Böyük Toronto bölgəsindəki ailə üzvlərinə təkbətək dəstək, təhsil, qaynaqlar, dəstək qrupları və mübarizə strategiyaları təqdim edərək dəstək təklif edir (Howard Ontario Cəmiyyəti, 2016) [11]. "Reenter" layihəsi cinayətkarlarla (həm məhkumlar, həm də keçmiş məhkumlar) işləyən islah işçilərinin (həbsxana və sınaq işçiləri, könüllülər) potensialının artırılmasına töhfə verə biləcək psixoloji-maarifləndirmə vasitələri ilə bağlı yaxşı təcrübə mübadiləsinə yönəlmişdir. Deməli, bu layihə effektiv proqramları xəritələşdirmək üçün bilik və təcrübə mübadiləsi və bu proqramları həyata keçirə bilməsi üçün təlimçilər hazırlamaq məqsədi daşıyır. Birincisi, həbsxana və sınaq şəraitində işləyən 450 mütəxəssisə çatdırılacaq bir potensialın yaradılması proqramı (həbsxana və sınaq heyəti, könüllülər). İkincisi, yenilikçi psixoloji-təhsil, məşğulluq məsləhətləri, etika, dava idarəetmə və nəzarət vasitələri toplusu [7].

"MOBI – Cinayətkarların Yenidən İntegrasiyasına Doğru Səfərbərlik Cəmiyyəti" layihəsi cəmiyyətin təkrar cinayətin qarşısının alınmasında daha aktiv və etibarlı bir ortaqlaşmasını təmin etmək məqsədi daşıyır. Layihə cinayətkarların (keçmiş) reabilitasiyası və yenidən integrasiyası haqqında cəmiyyətin məlumatlılığı, yenidən cinayət və sosial təcrid dövrünü pozmaq üçün bir təlim kursu hazırlamağı nəzərdə tutur və AB-nin bu sosial problemə çoxlu aktyorları cəlb etməsinə kömək etmək, hamımızı öz rolumuzu oynamağa məcbur etmək lazımdır. Layihənin ("Cəmiyyətin yenidən integrasiyaya doğru səfərbər edilməsi" - Erasmus + proqramı tərəfindən maliyyələşdirilən MOBI layihəsi (KA2 – böyükklərin təhsili üçün Strateji Tərəfdaşlıq) dörd mərhələsi var:

- 1) İntellektual çıxış (IQ) hadisələri
- 2) Qısamüddətli birgə işçi təlim tədbirləri
- 3) Daha çox hadisə
- 4) Seminarlar.

"İntellektual çıxış hadisələri"nin ilk mərhələsində cəmiyyətin cinayətkarların (eks) ehtiyacları və CJS (Cinayət Ədliyyə Sistemi) funksiyalarına dair fikirlərini araşdırmaq üçün qiymətləndirmə vasitəsi istifadə olunur. Qiymətləndirmə vasitəsi onlayn sorğudan istifadə edərək vətəndaş cəmiyyətinin keçmiş cinayətkarlar və CJS funksiyaları barədə fikirlərini toplayır. İkinci mərhələdə qiymətləndirmə vasitəsi cinayətkarın reintegrasiya prosesi ilə bağlı cəmiyyətin qəbulu ilə bağlı fikirlərini araşdırmaq üçün istifadə olunur: reintegrasiya prosesi ilə əlaqədar cəmiyyətin qəbuluna dair keçmiş cinayətkarlardan anlayış toplamaq üçün bir araşdırma daxil edilir. Bundan əlavə Çarpan Hadisə zamanı tərəfdaşlar intellektual nəticələri (IQ) təbliğ edirlər [20].

Birləşmiş Krallıq

İngiltərə "Həbsxana təhsili vasitəsilə potensialın artırılması" layihəsi üzərində işləmişdir. 2016-cı ildə İngiltərədəki həbsxana təhsili sisteminə edilən bir araşdırma həbsxana rejiminin bütün sahələrinin təhsil üçün uyğun hesab edilməli olduğu qənaətinə gəldi, lakin bir sıra xüsusi meyarlar müəyyən edildi. Birincisi, savadlılıq, hesablama və informasiya-kommunikasiya sahəsində əsas bacarıqların inkişafı davranış proqramları, ailə münasibətləri, öyrənmə əlliliyi və əlliliyi olan məhkumların ehtiyacları üçün lazımı dəstək (LDD) daxil olmaqla texnologiyalar, Şəxsi və Sosial İnkişaf (PSD) lazımdır. Ayrıca sənət, musiqi və idman fəaliyyətləri, iş və karyera seçimləri və gənc məhbusların inkişafı üçün mentor dəstəyi təklif edilə bilər [16].

Estoniya

Estoniya cinayətkarlar üçün cəzaçəkmə müəssisələrində sosial reabilitasiya proqramı təklif edir. Bu layihə müxtəlif proqramlar və təlimlərlə

hazırlanmışdır. Birinci proqram sinir idarəetmə ilə bağlıdır. Bu proqram gənc məhkumların əsəblərini və özünü idarə etmələri üçün hazırlanmışdır. İkincisi, “sosial bacarıqların inkişafı” təlimi təklif olunur. Məhkumlar özlərini ifadə etməyi, düşüncələrini təhlil etməyi və gündəlik həyatda davranışlarını idarə etməyi öyrənirlər. Məhkumlar üçün həyat tərzini proqramı da nəzərə alınır. Proqram asılılıq yaradan maddələrin istismarçıları ilə asılılıqlarını və qanunsuz davranışa səbəb olan asılılıqları müəyyənləşdirir [19].

Birləşmiş Krallıq

“Birlikdə addım atın” İngilis könüllü təşkilatı gənc məhbusları həbsdən azad edildikdən sonra iş tapmaları üçün işə götürməyi planlaşdırır. Məhkumlara məşqçilik, özünə inam yaratmaq, fərdi bacarıq və maraqları araşdırmaq, könüllü düşüncə və münasibətlərə meydan oxumaq və gələcək məqsəd və istəkləri müəyyənləşdirməyə kömək edir [18].

Nəticə

Beləliklə, Azərbaycanda cəzaçəkmə müəssisələrindən azad olmuş məhkumlar təhsil və iş əldə etmək üçün bir çox sosial, iqtisadi, psixoloji çətinliklərlə və maneələrlə rastlaşırlar.

Araşdırma bu məsələ ilə bağlı qəbul edilmiş Azərbaycan qanunvericiliyi ilə yanaşı, yaxın gələcəkdə Azərbaycanın qoşula biləcəyi – məhkumlarla rəftar, yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsi, reabilitasiya və həyata keçirilməsini təmin etmək üçün beynəlxalq konvensiyalar da təqdim etdi.

Araşdırmanın ən əhəmiyyətli hissəsi müxtəlif ölkələrdə inkişaf etdirilən reintegrasiya və reabilitasiya layihələri haqqında olan hissədir. Bu cür layihələrin uğurla həyata keçirilməsi çox perspektivlidir. Eyni zamanda Azərbaycanda məsul dövlət qurumu və təşkilatlar tərəfindən oxşar layihə və proqramların yenidən start götürməsinə səbəb ola bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. *Anderson W.* Reintegration of Ex-Convicts into Canadian Society, 2020 /<https://schoolworkhelper.net/reintegration-of-ex-convicts-into-canadian-society/>
2. Azadinform.az (2013). Məhkumların psixoloji reabilitasiyası ilə bağlı layihə başlayıb / <http://azadinform.az/az/sosial/155708/mehkumların-psixoloji-reabilitasiyası-ile-bali-layihə-baslayib/>
3. Azadlıq hüququ və işgəncələrin qadağan olunmasına dair / Təlim materialları toplusu (2010) / <http://academy-justice.gov.az/madde3/e2.pdf>
4. Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyi. Cəza çəkməkdən azad edilmiş gənclərin sosial adaptasiyası mərkəzinin yaradılması, 2014 /

- <https://www.mys.gov.az/en/press/news/n/2262/cza-ckmkdn-azad-edilmis-gnclrin-sosial-adaptasiyası-mrkzinin-yaradılması>
5. Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyi. Cəza çəkməkdən azad olunmuş gənclər cəmiyyətə inteqrasiya olunacaqlar, 2015 / <https://www.mys.gov.az/mtbuat/xbrlr/n/2678/cza-ckmkdn-azad-olunmus-gnclr-cmiyyt-inteqrasiya-olunacaqlar>
 6. Council of Europe. Azərbaycanada penitensiar islahatlara layihəsinin açılışı oldu, 2019 / <https://www.coe.int/az/web/baku/-/further-support-to-the-penitentiary-reform-in-azerbaijan-2-project-launched-in-azerbaijan>
 7. Donato A. (n.d.). FROM PUPPIES TO FARMING: CANADA'S MOST INNOVATIVE PRISON REHAB PROGRAMS / <https://www.cbc.ca/keepingcanadasafe/blog/from-puppies-to-farming-an-in-depth-look-at-innovative-prisoner-rehab-prog>
 8. EPEA. MOBi – Mobilizing Society Towards (ex) Offenders Reintegration, 2019 / <https://www.epea.org/mobi-mobilizing-society-towards-ex-offenders-reintegration/>
 9. European Union. Unleashing young people's creativity and innovation, 2015 / https://ec.europa.eu/assets/eac/youth/library/publications/creativity-innovation_en.pdf
 10. *İbrahimov R.* “Sosial Adaptasiya Mərkəzi bu il fəaliyyətə başlayacaq”, 2018 / <https://www.bizimyoil.info/az/news/44045.html>
 11. John Howard Society of Ontario. REINTEGRATION IN ONTARIO: PRACTICES, PRIORITIES, AND EFFECTIVE MODELS, 2016 / <https://johnhoward.on.ca/wp-content/uploads/2016/11/Reintegration-in-Ontario-Final.pdf>
 12. Milli.az . Cəzaçəkmə müəssisələrində məhkumlar və müəssisə əməkdaşları üçün psixoloji seminarlara start verilib, 2011 / <https://news.milli.az/society/66157.html>
 13. Ministry of the Solicitor General. Offender Programs and Services, 2021 / https://www.mcscs.jus.gov.on.ca/english/corr_serv/OffenderProgramsService/offender_programs.html
 14. National Youth Achievement Award / <http://www.nyaa.org/outdoor.html>
 15. Qhtxeber.az. Penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilənlərin sosial adaptasiyası məqsədilə görüləcək birgə tədbirlər müəyyən edilib, 2020 / <http://www.qhtxeber.az/news.php?id=21432&lang=az>
 16. Strengthening the capacity of criminal justice professionals and volunteers / <http://prisonsystems.eu/reenter-project/>
 17. Singapore Prison Service / <https://www.sps.gov.sg/news-about-us/in-the-news/largest-number-of-inmates-clinching-gold-in-national-youth-achievement-awards-20th-anniversary-in-prisons>
 18. Step Together (n.d.). About us / <https://www.step-together.org.uk/pages/5-about-us>
 19. *Tang S.* (n.d). EFFECTIVE REHABILITATION AND REINTEGRATION OF OFFENDERS. RESOURCE MATERIAL SERIES No.82 / https://www.unafei.or.jp/publications/pdf/RS_No82/No82_07VE_Tang.pdf

20. The Tavistock Institute (n.d). HERO: Health & Education Support for the Rehabilitation of Offenders 2001-2003 / <https://www.tavistock.org/projects/hero-health-education-support-for-the-rehabilitation-of-offenders-2001-2003/>
21. UNDP Azerbaijan. Arıçılıq məhbusların daha parlaq gələcəyə inamının bərpasına ümid verir, 2019 / <https://www.az.undp.org/content/azerbaijan/az/home/stories/UNDP-prison-beekeeping.html>
22. “Azadlıqdan Məhrumətmə Yerlərinin Müşahidəsi” İctimai Birliyi yeni layihəni icra edir, 2020 / <https://1905.az/press-reviz-5/>
23. “2020-2026-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında sosial xidmətin inkişafına dair Milli Strategiyanın”nın təsdiq edilməsi haqqında - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı / https://www.sosial.gov.az/uploads/images/image_750x_5d2c2a78da75f.pdf

Redaksiyaya daxil olub 21.10.2021